

Berencsi Zsuzsa

AZ ELVÁNDORLÁSI SZÁNDÉKOK MAGYARORSZÁGON 1994-BEN*

A migrációs szakirodalom a jogi-politikai szóhasználatához hasonlóan hagyományosan éles választóvonalat feltételez a migráns és a menekült között. Menekültnek az minősül, akit mintegy a külső körülmények kényszerítenek a migrációra, ezzel szemben az önkéntes migráns az, aki szabad elhatározásából dönt ennél, és mint ilyen, szinte törvénytörően kiérdemli a „gazdasági” jelzőt. A besorolások aztán meghatározzák a migráns sorsát: míg az előző, amennyiben igazolni tudja magát, védelmet kap, az utóbbi mozgását adminisztratíván korlátozni próbálják, illetve amennyiben már elérte célját, újabb retorziókkal próbálják visszatérésre ösztönözni.

Már évtizedekkel ezelőtt felvetődött, napjainkban pedig egyre többen kérdőjelezik meg ennek a felosztásnak a jogosságát (például Blaschke 1994), hiszen a migráció fajtái gyakran mind motivációjukban, mind a gyakorlatban összefonódnak. Azt is felvethetjük, hogy a migráció típusai és a befogadás-reagálás között a kauzalitás fordított irányú, azaz az egyik migráns azért menekült, mert segítünk neki, a másik pedig azért gazdasági migráns, mert elutasítjuk.

A két típus szétválaszthatóságának mítoszába beletartozik az is, hogy mást tartanak a kettő kiszámíthatóságáról; amíg a menekültáramok megjósolhatatlanok, hiszen nem várt események váltják ki őket, az egyéb migráció személyes döntés kérdése, tehát az egyén szintjén előre is mérhető, és ezért jövőbeli nagysága megjósolható. Korunkban, amikor csak elenyészően kevés ország kíván bevándorlókat határai közé engedni, és azok is fönntartják a szigorú szelektálás jogát, nagy az igény ilyen „mérőeszközre”, amely pontosan tájékoztat a migránsok által megjelenített „veszély” nagyságáról.

A migrációs potenciál ilyen mérőeszköz kíván lenni. A módszer premisszái között szerepel, hogy, Richmond terminusai szerint, proaktív, nem pedig reaktív migránsról van szó, vagyis a személy nemcsak önkéntelen választ ad egy tőle függetlenül kialakult helyzetre, hanem a migrációs szituáció kialakításában aktívan részt vesz. Richmond tipologizálásában azonban már ott rejtezik a módszer kritikája is. Modelljében az egyén migrációra vonatkozó személyes döntését ugyanis nem kategóriákba sorolja, hanem erősségétől és a gyakorlatra való hatása szempontjából egy

* A tanulmány a Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok 5. kötetében megjelent mű átdolgozása. Adataiban teljes egészében a Háztartás Panel adataira támaszkodik.

tengely mentén helyezi el (míg modelljének másik tengelye mentén a releváns gazdasági és társadalmi faktorok vannak).

A migrációs potenciál mérése direkt kérdezésen alapul. A nemzetközi összehasonlítást megnehezíti, hogy a válaszok nagyságrendje erősen függ a szövegezés puhaságától (például szeretne-e, illetve tervezi-e, hogy külföldre megy stb.). Hiányzik továbbá az empirikus bizonyíték is arra, hogy a pozitívan válaszoló személyek valóban szignifikánsan többen válnának potenciálisból valóságos migránssá. Megkérdőjelezzük a mérőszám megbízhatóságát például a Háztartás Panel 1993-as és 1994-es adatainak összevetéséből kapott eredmények, amelyek szerint az első évben pozitívan válaszolóknak 12 hónap múlva csak 20–30 százaléka tartott ki valamilyen formában terve mellett (Sik 1994).

Azt jelentik mindezen bizonytalanságok, hogy a kivándorlási szándékok ilyen jellegű empirikus tanulmányozásának nem érdemes figyelmet szentelni? Semmiképpen sem. A migráció tanulmányozása szempontjából ugyan nem feltételezhetjük, hogy minden migrálni szándékozó egyrészt ki fog tartani szándéka mellett, másrészt a körülményei is lehetővé teszik majd ezt. Feltételezhetjük azonban, hogy a pozitívan válaszolók között nagyobb arányban lesznek olyanok, akik kivándorolnak.

Nem kevésbé fontos továbbá az, hogy a migráció és ennek tervezése is társadalmi tény, és a vele kapcsolatos attitűdök sokat árulnak el egy társadalom közérzetéről. A migrációt tervezők csoportjának nagyságrendjéből következtethetünk az egész társadalom „egészségi állapotára”, a felülreprezentáltság mértéke pedig az adott csoportok relatív helyzetéről szolgál információval.

A Háztartási Panel 1993-as és 1994-es adatai alapján készített táblázatokból azt láthatjuk, hogy a külföldön munkát vállalni, illetve kivándorolni szándékozók aránya egyrészt meglehetősen alacsony, másrészt a vizsgált két évet tekintve nagyon stabil.

1. táblázat

Azok aránya, akik tervezik, hogy...

	1993	1994
	százalék	százalék
– külföldre költöznek	1,4	1,3
– néhány évre külföldön vállalnak munkát	2,7	2,7
– néhány hétre vagy hónapra külföldön vállalnak munkát	4,3	3,8
– a fentiek közül legalább egyet	6,0	5,3
N =	3978	3760

A motivációk — amint a 2. táblázatból kitűnik — szembeötlően egyszínűek, szinte kizárólag gazdasági okokat neveztek meg (2. táblázat), ez azonban két különböző válasz, a két válasz — az általánosan magas életszínvonal, illetve a jobb személyes lehetőség — köntösében jelent meg. Az egész csoport jellemzésénél látni fogjuk,

hogy a homogéneen gazdasági indokok a különböző társadalmi pozíciójú csoportok számára nem feltétlenül ugyanazt jelentik.

2. táblázat

Miért tervezi, hogy külföldre megy dolgozni vagy élni? (két válasz volt lehetséges)

N =	összes 226	1. válasz 194	2. válasz 32
	százalék	százalék	százalék
életszínvonal	43	49	1
személyes esélyek	38	34	63
demokrácia	1	1	3
kulturális színvonal	2	1	3
közbiztonság	0	0	3
egyéb	16	15	25
összesen	100	100	100

Nincs lényeges különbség a motivációkban aszerint sem, hogy a kérdezett csak munkavállalás végett kíván külföldre menni, vagy végleg szeretne kitelepülni, uniform módon mindkét csoportban a gazdasági okok dominálnak (3. táblázat). Ezzel összhangban az IOM (International Organisation for Migration) a régióra, például Romániára vonatkozó felmérései szintén a „work-related migration” (munkával kapcsolatos migráció) túlsúlyáról beszélnek.

3. táblázat

A migrációs szándék típusai és okai

N =	néhány hétig vagy hónapig külföldön dolgozna 157	néhány évig külföldön dolgozna 70	külföldön élne 23
	százalék	százalék	százalék
életszínvonal	46	51	23
személyes esélyek	38	39	30
demokrácia	1	3	9
kulturális színvonal	1		
közbiztonság	1		
egyéb	13	7	9
összesen	100	100	100

A célországok tekintetében viszont számottevőek a különbségek aszerint, hogy csak dolgozni vagy élni kívánnának ott a válaszadók. A munkavállalás szempontjából, függetlenül attól, hogy néhány hétről vagy akár évekről van szó, a közeli országok a vonzóak. Közülük is kiemelkedik Németország, ahol az összes külföldön munkát vállalni tervezőnek egyharmada szeretne dolgozni. Ez egyrészt mutatja Németország gazdasági fontosságát a régióban, másrészt megerősíti azt, hogy sokan a már bejáratott utat preferálják. Ez az elképzelés illeszkedik a migráció mint network típusú tevékenység felfogásához.

4. táblázat

Hova szeretne menni? (országok szerint)

N =	néhány hétig vagy hónapig külföldön dolgozna 228	néhány évig külföldön külföldön dolgozna 150	külföldön élne 75
	százalék	százalék	százalék
Németország	32,8	32,0	13,3
Ausztria	21,9	16,7	12,0
Franciaország	5,7	5,3	6,7
Anglia	7,5	6,7	X
Svájc	3,5	3,3	5,3
skandináv országok	2,6	2,7	5,3
Hollandia	2,6	2,7	2,7
egyéb európai ország	6,6	8,6	6,7
Egyesült Államok	4,9	4,7	14,7
Kanada	3,0	4,0	12,0
egyéb amerikai ország	X	X	5,3
Ausztrália és Új-Zéland	2,2	2,6	8,0
egyéb	X	X	X
nem tudja	4,8	9,3	6,6
összesen	100	100	100

X = kevesebb mint 2%

Németország mellett Európa, pontosabban Nyugat-Európa túlsúlyáról is beszélhetünk, hiszen a külföldön munkát vállalni szándékozók négyötöde ott akar szerencsét próbálni (lásd 5. táblázat).

5. táblázat

Hová szeretne menni? (régiók szerint)

N =	pár hétre v. hónapra külföldön dolgozna 228	pár évig külföldön dolgozna 150	külföldön élne 75
	százalék	százalék	százalék
európai ország	83,4	78,0	53,3
Európán kívüli ország	11,8	12,7	40,0
nem tudja	4,8	9,3	6,6
összesen	100,0	100,0	100,0

A kivándorolni szándékozók esetében alapvetően mások a tendenciák. Itt már a potenciális emigránsok 40 százaléka Európán kívüli célországot választott magának. Ezek közül is az Egyesült Államok és szorosan mögötte Kanada a legnépszerűbbek (ezt a célpontbeli különbséget a rövid, illetve hosszú távú migrációs tervek esetében Romániában szintén kimutatták, lásd IOM 1993).

Országokra lebontva, a munkavállalás céljából külföldre készülők elsősorban Németországot, Ausztriát, illetve Angliát részesítik előnyben, míg a kivándorlási toplistán a távoli angolszász kultúrájú országok és az olyan európai jóléti államok, mint a skandináv országok és Svájc érnek el előkelő helyezést.

A célország kiválasztása az adatok tanúsága szerint nem függ össze azzal, hogy hol fordult meg az elmúlt évben a kérdezett. Itt a turizmus, a pihenés és a rokonlátogatás motivációi dominálhatnak, hiszen a környező országok és a meleg tengerparttal rendelkező országok viszik el a pálmát.

A külföldön munkát vállalni vagy ott megtelepedni szándékozók csoportjának leírása többféle módon lehetséges. Leírhatók szociodemográfiai ismérvekkel, némely jellemző attitűdjeik, illetve személyes kapcsolataik alapján.

A migráns szociodemográfiai típusa az egész világon hasonló, legjellemzőbb tulajdonságai szerint fiatal, férfi, város lakó és relatíve magas iskolázottságú. Ezen tulajdonságok némelyikét teljes biztonsággal, másokat csak feltételesen igazolták a magyar adatok (lásd 6. táblázat).

6. táblázat

A potenciális migránsok némely szociológiai jellemzői (százalékban)

	rövidebb ideig külföldön dolgozna	hosszabb ideig	külföldön élne	legalább egyik az előzők közül	teljes minta
N =	144	100	50	200	3760
átlagéletkor (év)	30	28	27	29	46
férfi	70,1	71	52	66,5	46,9
városi	68,1	68	82	69,3	59,3
budapesti	21,5	19	28	23,5	16,2
20 éven aluli	9,2	10,3	4,6	17	5,9
egyetemi végzettségű	7	7	10	8	4,1
cigány	8,6	11,3	6,4	8,2	8,2
munkát keres	40,5	34,4	36,7	37,2	14

A fiatal kor nagyon erős ösztönzőerőnek bizonyult, a csoportban az átlagéletkor csak harminc év, a húsz éven aluliak pedig különösen nagy előszeretettel foglalkoznak a migrációs tervekkel.

A kérdezett neme a külföldi munkavállalási tervek esetében rendkívül szignifikáns változó, hiszen itt a pozitív választ adók 71 százaléka férfi, míg a kivándorlás esetében ez az arány 52 százalékra esik vissza, ami kiegyensúlyozottságot feltételez a nemek között. Ez a különbség azt sugallja, hogy az időszakos mobilitás sokkal inkább opció a férfiak számára, hiszen kevésbé kötik őket olyan társadalmi elvárások, mint a gyerekekkel való állandó együttlét, emellett az a gazdasági racionalitás is meghúzódhat mögötte, hogy a férfiak könnyebben jutnak munkához általában, illetve jobb fizetéshez idegenben.

Szintén magas a városi lakosok, és ezen belül is a budapesti lakosok aránya. Az iskolai végzettség is szignifikánsan magasabb az átlagosnál. Különösen így van ez a diplomások arányával a kivándorolni szándékozók között.

Az adatok tanúsága szerint markánsan dinamikus csoportról van szó, mely fiatalos lendületének és magasabb szintű szakképzettségének szeretne kibontakozási teret találni, és ezt a külföldi munkavállalásban, illetve a kivándorlásban véli felismerni. Más adatok azonban közel sem ilyen homogén képet sugallnak. Rendkívül sokan vannak ugyanis a csoportban jelenleg munkát keresők. A néhány hetes külföldi munkavállalást tervezők között nem kevesebb, mint 40,5 százalék azok aránya, akik ebben a helyzetben vannak, s ez minden bizonnyal a „mindegy, hogy hol van, csak munka legyen” elszántságát jelzi.

Ez arra utal, hogy nem egy homogén csoporttal van dolgunk, hiszen megtalálhatjuk egyrészt a magasan képzelteket, másrészt a reményvesztetteket, munkanélkülieket. Petersen (1958) megkülönböztet „konzervatív” és „innovatív” migránsokat. Az előző típus pozíciójának megőrzésére törekszik, és ehhez választja eszközül a migrációt, míg az utóbbi javítani szeretne helyzetén azáltal, hogy földrajzi pozícióján

változtat. Ha ezt két feltételezett alcsoportunkra alkalmazzuk, a nehéz helyzetű, munkát kereső csoport motivációja konzervatív jellegű, hiszen — elsősorban a külföldi munkavállalástól — azt várják, hogy ezzel elejét vehetik további lecsúszásuknak. Ezzel szemben a magasan képzett csoportok inkább arra számítanak, hogy a választott célországban tudásukat jobban tudják kamatoztatni és ezzel abszolút helyzetük javul, vagyis motivációjuk innovatív.

Feltételezhetjük, hogy más formában ugyanez a kettősség jelenik meg a megnevezett gazdasági motivációk kétféle megfogalmazásában is, miszerint a személyes esélyek vagy a célországbeli általános gazdasági színvonal szerepel az első helyen. Az igazi bizonyíték arra, hogy érdemes egy elemzést a két csoport létezésére alapozni, persze az lenne, ha viselkedésbeli különbséget lehetne találni közöttük. Egy lehetséges hipotézis szerint például a magasan képzett csoport nagyobb lehetőségeivel sokkal inkább képes lesz arra, hogy a migrációs tervét valóra váltsa. Amennyiben a Háztartás Panel kérdései között egy a migrációs gyakorlatot vizsgáló kérdésblokk helyet kap néhány év múlva, az ilyen és hasonló hipotézisek könnyen tesztelhetőek lesznek.

Láthattuk, hogy számos egyszerű szociodemográfiai változó nagy magyarázóerőt mutatott a migrációs szándék kialakulásában. A kognitív struktúrák felől közelítve ellenben nem könnyű egyszerű dimenziók mentén — amilyen például az elégedettség — meghatározni a migrációt tervező csoport attitűdjeit (lásd 7. táblázat).

7. táblázat

A migrációt tervezők elégedettségi szintjei*

	rövid ideig külföldön dolgozna	hosszú ideig dolgozna	külföldön élne	teljes minta
N =	144	100	50	3760
elégedettség...				
élete eddigi alakulásával	5,51	5,39	5,02	5,84
jövőbeni kilátásaival	5,19	4,79	4,77	4,86
életszínvonalával	4,69	4,72	4,58	4,89
családon belüli kapcsolataival	7,86	8,01	7,32	8,49
egészségével	7,86	8,16	7,50	6,36
munkájával	6,96	6,30	5,85	7,27
lakásával	6,39	6,52	6,04	7,14
lakókörnyezetével	6,29	6,08	5,28	7,00
jövedelmével	3,39	3,33	2,91	4,01

*0 – egyáltalán nem elégedett, 10 – teljesen elégedett

A táblázat tanúsága szerint az elégedetlenségnek csak néhány dimenziójában találunk nagyobb különbségeket az elvándorolni szándékozó, illetve külföldi munkavállalást nem tervező csoport között, és ezeket is nagy valószínűséggel magyarázzák az olyan különbségek, mint például az alacsonyabb átlagéletkor.

A harmadik módja a csoport leírásának a személyes kapcsolatokat veszi figyelembe. A migrációt tervezők barátai, rokonai között többen külföldön élnek, korábban külföldön vállaltak munkát vagy ezt tervezik. A megkérdezettek fele ismer olyan személyt, aki maga is külföldön élt vagy ott munkát vállalt, s ez azt mutatja, hogy már a terv kialakításában is nagy a szerepe a személyt körülvevő kapcsolati hálónak. A migrációs gyakorlat irodalmából pedig tudhatjuk, hogy ezek a kapcsolatok a későbbiekben egyenesen nélkülözhetetlenek.

8. táblázat

A migrációt tervezők személyes kapcsolatai

N =	rövid ideig külföldön dolgozna 144	hosszú ideig 100	külföldön élne 50	legalább egyik az előzőek közül 200	teljes minta 3760
	százalék	százalék	százalék	százalék	százalék
rokona él külföldön	29,9	28	41,6	30,7	23,1
barátja, ismerőse él külföldön	33,6	24,6	25	27,2	10,4
családtag vagy barát tervezi, hogy külföldre megy	25	33	42	28	6,8
vannak barátai, akik az elmúlt évben külföldön vállaltak munkát					
vagy telepedtek le	49,3	43	48	47	17,9

A korábban már említett bizonytalanságok miatt most sem vállalkozhatunk arra, hogy az adatokból megjósoljuk, az elkövetkezendő néhány évben honfitársaink milyen nagyságrendben hagyják majd el az országot időlegesen vagy véglegesen, és hogy elsősorban mely rétegekből fognak kikerülni. A most elvándorolni tervezők közül sokan majd meggondolják magukat, másoknak a szándékuk fenntartása ellenére sem lesz lehetőségük tervük végrehajtására, megint másoknak pedig csak később támad kedvük szerencsét próbálni. Azt azonban láthatjuk, hogy a földrajzi nyitottság Magyarországon rövid távon nem idézett elő nagyobb nemzetközi mobilitást, illetve a külföldre távozás tervezése nem vált széleskörűen elfogadott stratégiává.

Irodalom

- Blaschke Jochen 1994. *Migration Systems as Basic Units of Migration Research*. Unpublished.
- Petersen, W. 1958. A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23, 3.
- Richmond Anthony 1993. Reactive Migration: Sociological Perspectives on Refugee Movements. *Journal of Refugee Studies*, 6.1.
- Sik Endre 1994. A migrációs potenciál longitudinális trendje. In: *Társadalmi átalakulás 1992–1994*. Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok, 5.
- IOM 1993. Profiles and Motives of Potential Migrants for Romania.